

Teorijas izklāsts skolotājam

Nauda

Saturs	Termini
<p>1. apakštēma Ko tev izsaka vārds "nauda"?</p> <p>Nauda kā maksāšanas līdzeklis</p> <p>Ikvienam no mums ir daudz un dažādu vēlmju un vajadzību. Kā tās visas apmierināt? Nauda nodrošina efektīvāku prečmaiņu. Tādējādi cilvēki saražo un patērē vairāk, jo kļūst iespējams ātrāk un efektīvāk apmainīties ar daudzveidīgākām precēm un pakalpojumiem.</p> <p>Svarīgi, lai cilvēki naudai kā maksāšanas līdzeklim uzticētos. Jābūt pārliecinātiem, ka par makos esošo naudu rīt varēsim nopirkt to pašu lietu daudzumu, ko šodien.</p>	<p>Nauda – maksāšanas līdzeklis (īpaša prece), ko cilvēki pieņem apmaiņai pret precēm un pakalpojumiem.</p>
<p>2. apakštēma Kāda būtu dzīve un iepirkumi bez naudas?</p> <p>Preču nauda</p> <p>Tautsaimniecībā tiek saražots liels skaits preču un pakalpojumu. Ja saražoto maizi varētu tiešā veidā apmainīt pret apģērbu (prečmaiņa jeb bārters), kā apmainīt preces pret elektroenerģiju vai siltumu?</p> <p>Risinājums: kā starpnieku starp pircēju un pārdevēju varētu izmantot noteiktu preci, kura kopumā nepieciešama daudziem. Ar laiku arī tie, kuriem starpniekprece pati par sevi nav nepieciešama, sāk šo preci iemaiņīt pret saviem ražojumiem un uzkrāt nākamo lietu maiņai. Tā radās preču nauda. Par preču naudu vislabāk var kalpot ilgstoši uzglabājama, dalāma, grūti viltojama un vienlaikus viegli pārbaudāma prece.</p>	<p>Prečmaiņa (bārters) – preču vai pakalpojumu apmaiņa pret kādām citām precēm vai pakalpojumiem.</p> <p>Preču nauda – īpašas preces, kuras lietoja kā maksāšanas līdzekli.</p>

Viena no precēm ar šādām īpašībām, kurai vēsturiski ir bijusi nozīmīga loma pārtikas uzglabāšanā, ir sāls. Beļģijas kolonijā Kongo pat pēc franka ieviešanas 19. gs. beigās turpināja izmantot sāli kā prečmaiņas līdzekli. Sāli kā preču naudu Etiopijas reģionos izmantoja vēl 20. gs. sākumā.

Lai gan preču naudai pašai par sevi kā attiecīgajai precei piemīt vērtība, tai vienlaikus ir arī būtiski trūkumi. Ja par naudu izmantotā prece zaudē tās pamatizmantošanas nozīmi vai tiek atklātas jaunas apjomīgas atradnes vai ieguves vietas, nauda kļūst nevērtīgāka, to atsakās pieņemt pavisam vai arī prasa lielākā apjomā. T.i., pārējo preču vērtība naudas izteiksmē jeb cena kāpj.

Cēlmetāliem piemīt tādas īpašības, kuras ir noderīgas naudai. Zelts nerūsē, to ir grūti viltot, un tas ir skaists (izmantojams rotaslietās). Zelts ir reti sastopams metāls, tāpēc biežāk naudas izgatavošanai izmantoja sudrabu, kam ir līdzīgas īpašības.

Vērtības zaudēšanai var tikt pakļauta pat šķietami ļoti vērtīgā zelta un sudraba nauda. No 15. gs. otrās puses līdz 17. gs. pirmajai pusei no Spānijas aizjūras kolonijām ieplūda liels apjoms zelta un sudraba, kas tirdzniecības ceļā izplatījās pārējā Rietumeiropā. Šo cenu kāpumu, ko dēvē arī par *Spāņu cenu revolūciju*, ietekmēja arī demogrāfiski faktori – mēra epidēmija, kas izraisīja ekonomisko kritumu, aprītē esošajam naudai apjomam nesamazinoties. Var teikt, ka bija pārāk daudz naudas mazam saražoto preču daudzumam, jo bija aprītē esošajam naudai apjomam nepietiekams preču piedāvājums.

Fakti par preču naudu

** Naudas vēstures aizsākumus datē ar aptuveni 75 tūkst. gadu pr.Kr., kad Āfrikā tika izmantota protonauda (gliemežvāki).*

** Vārds "nauda" radies no latīņu vārda "pecus" un nozīmē "lops". Piemēram, rūpija nozīmē mājlopu baru vai kuģildi – govju naudu. Lopus kā naudu varēja izmantot divējādi – gan kā maiņas līdzekli, gan kā pārtiku. Lopi, tos transportējot uz tirgu, novājēja, turklāt, lai nokļūtu līdz tirgum, bija nepieciešams transports.*

*** Gliemežvāki**

Sevišķi vērtīgi bija kauri gliemežvāki, kuru forma atgādina cūkas galvu. Tie dzīvo seklos un akmeņainos ūdeņos starp jūraszālēm, koraļļiem un tukšām gliemju čaulām. Tie izplatīti Indijas un Klusā okeāna rietumu pusē. Nelielos, līdz 4 cm garos gliemežvākus vairākus gadu tūkstošus izmantoja kā maksāšanas līdzekli. Pirmsākumi meklējami 2. gadu tūkstoši pr.Kr. Ķīnā. No Maldīvu salām tie izplatījās uz Indiju, Ceilonu un Āfriku, un tos varēja atrast pat Vācijā, Anglijā, Zviedrijā un

citur, no 12.–14. gs. – Krievijā, kur tie tika izmantoti kā maksāšanas līdzekļi. Interesanta bija gliemežvāku iegūšana – ūdenī tika mesti kokosa palmu zari, pie kuriem mazie gliemeži pieķēras.

Mūsdienās gliemežvākus plaši izmanto juvelierizstrādājumos un kā dekoratīvos elementus. Savulaik par gliemežvākiem varēja nopirkt pat verdzeni (par 5 maisiem gliemežvāku). Mērvienības bija maiss jeb 10 "galvas" (20 tūkst. gliemežvāku), 50 auklas – viena "galva". Viena aukla ir diegs ar 40 gliemežvākiem. Interesants gadījums bija ar Romas imperatoru Kaligulu. Kad Romas impērijas kase bija tukša, viņš lika padotajiem jūras krastā lasīt parastus gliemežvākus. Kāds bija rezultāts? Tā nebija, jo tirgotāji gliemežvākus neņēma pretī. Arheoloģiskajos izrakumos kauri gliemežvāki atrasti arī Latvijas teritorijā 18. gs. kultūrslāņos. Šie gliemežvāki, iespējams, izmantoti kā rotas un sīknauda.

*** Zvērādas**

Ādas var viegli glabāt (šādu preču naudu izmantoja Spartā, Romā un Kartāgā). Seno skandināvu rūnās (teikās) rakstīts arī par to, ka ar ādām maksāja sodus (par fizisku sakropļojumu – sabuļa ādu). Aļaskā ādas vēl 20. gs. vidū bija nauda.

*** Graudi**

Senajā Ēģiptē labība bija kā naudas noguldījums bankā mūsdienās. Valsts graudu noliktavas funkcionēja kā bankas. Ptolemaju Ēģiptē bija arī metāla monētas, taču tās izmantoja gandrīz tikai bagātie tirgotāji, kas tirgojās ar ārzemniekiem. Ierastākais vienkāršās tautas maksāšanas līdzeklis bija labība.

Strādniekiem algu izmaksāja graudos. Mēnešalga bija aptuveni 200 kg graudu, un tos varēja izmantot maiņas tirdzniecībā, lai iegūtu citas preces. Lai veicinātu tirdzniecību, varasvīri izveidoja apjomīgu publisko labības banku tīklu. Šajās noliktavās ēģiptieši varēja novietot labību, kas viņiem palikusi pāri, vai aizņemties, ja viņiem tās trūka. Klienti par saviem noguldījumiem un aizņēmumiem saņēma kvīti, ar kuru labību varēja izņemt vai atdot arī citās labības bankās. Maksājumus varēja veikt arī no viena rēķina otrā, bez labības pārvietošanas. Šīs kvīti varēja izmantot arī kā maksāšanas līdzekli tirgojoties.

*** Akmeņi**

Japas salās tika izmantoti akmeņi dzirnakmeņu lielumā, ko ieguva Palavu salās. Tos bija grūti atvest pa jūru. Jo lielāks akmens, jo lielāka tā vērtība.

*** Presēti tējas ķieģeļi**

Tos izmantoja Mongolijā. Tējas krūmu lapas sajauc ar savvaļas augiem, piesātināja ar teļa asinīm, izžāvēja un sapresēja. Katrs ķieģelītis svēra aptuveni 1.5 kg. Lai kaut ko nopirktu, vajadzēja nest līdzī maisu ar šādiem tējas ķieģelišiem.

*** Sāls**

Ķīnā, Ziemeļāfrikā un Vidusjūras zemēs ļaudis izmantoja sāli kā naudu. Arī Sahāras iedzīvotāji kā preču naudu izmantoja lielus sāls gabalus 3 pēdu garumā un vairāku collu platumā. Sahārā ir viens no tīrākajiem sāls veidiem pasaulē. Sāls lielos gabalus varēja sadalīt arī mazākos, tāpēc, lai atturētu cilvēkus no sāls gabalu sadalīšanas, tirgotāji tos parasti ietina aizsargājošā drāšu apvalkā. Mūsdienu angļu vārds "salary" (alga) un itāliešu, spāņu un portugāļu vārds "salaries" ir radušies no latīņu vārda "salarium", kas tulkojumā nozīmē "sāls nauda".

*** Vaļu zobi**

Fidži salas iedzīvotāji izmantoja kā naudu vaļu zobus.

*** Ādas josta jeb vampums**

Tās lietoja indiāņi. Uz ādas jostām bija melni un balti gliemežvāki. Melnie gliemežvāki bija divas reizes vērtīgāki par baltajiem gliemežvākiem, jo tie bija retāk sastopami.

* **Maize** – to kā preču naudu viduslaikos izmantoja Irākas iedzīvotāji.

Avots: "Nauda un tās aprīte", Skolotāja darba lapa, tēma "Kā radās nauda", 9. apakštēma; pieejams

<https://www.naudasskola.lv/lv/piedalies/metodika/nauda-un-tas-aprite#par-metodiku>

Attīstoties tautsaimniecībai, darījumu vērtības diapazons palielinās, līdz ar to monētas kā norēķinu veids kļuva apgrūtinošas. Risinājums bija papīra naudas zīmes, kas sākotnēji bija parādzīmes, proti, parādzīmes bija parakstītāja saistību apliecinājums izmaksāt attiecīgo apjomu, piemēram, zeltā.

3. apakštēma

Kāpēc nauda Latvijā bijusi tik dažāda?

Nauda Latvijas teritorijā

Nauda nav tikai maiņas līdzeklis, tā ir liecība par cilvēku likteņiem un vēstures gaitu. Tā ir stāsts par cilvēkiem un zemi. Naudai Latvijā ir divus tūkstošus gadu sena vēsture. Tagadējā Latvijas teritorijā ir lietotas ļoti atšķirīgas naudas zīmes. Atrastā nauda liecina par vēsturiskajiem tirgotāju ceļiem, par dažādām varām.

Eiro – daudzās Eiropas Savienības valstīs ieviestā oficiālā valūta.

Sākotnēji Latvijas teritorijā tāpat kā visur citur pasaulē pastāvēja tirdzniecība, mainoties savstarpēji ar precēm un pakalpojumiem – bārteris. Šāda tirgošanās bija diezgan neērta. Laikam ejot, parādījās arī pirmā primitīvā nauda – gliemežvāki, sudrabs. Ap 13. gs. Latvijas teritorijā, attīstoties tirdzniecībai, tika izmantotas dažādas monētas.

Latvijā senākā līdz šim atrastā nauda ir romiešu monētas. Tās Latvijas teritorijā nonāca kopā ar tirgotājiem. Monētas iemainīja pret dzintaru, kažokādām, vasku vai medu. Pēc Romas impērijas sabrukuma par galveno maiņas līdzekli kļuva sudrabs, īpaši sudraba stienīši.

Tam sekoja ilgs laikposms, kad Latvijas teritorijā mainījās varas un par maksāšanas līdzekļiem izmantoja dažādas naudas zīmes no citām valstīm, piemēram, dālderus, dukātus, sudraba un zelta rubļus, markas.

Latvijas valsts pastāvēšanas laiks nav ilgs, bet tagadējās Latvijas teritorijas naudas vēsture ir ļoti bagātīga. Ir bijuši laiki, kad Latvijas teritorijā spēkā bija pat vairākas oficiālās valūtas vienlaikus.

Latvijas teritorijai nonākot Krievijas impērijas sastāvā, kā maksāšanas līdzeklis tika izmantots sudraba rublis, taču paralēli tika pieņemtas arī citas naudas vienības. Nedaudz vēlāk sudraba rubli nomainīja zelta rublis. 18. gs. Latvijas teritorijā parādījās pirmā papīra nauda zīme – banknote.

Par īsto Latvijas naudas vēstures sākumu mēdz uzskatīt 1918. gadu, kad tika izveidota neatkarīga Latvijas valsts. 1919. gadā Latvija tika pie savas pirmās oficiālās valūtas – Latvijas rubļa, kuru izmantoja līdz pat 1922. gadam, kad oficiāli tika ieviesti lati un santīmi.

1922. gada novembrī Latvijas Banka izlaida pirmās lata banknotes. Lats savu nosaukumu ieguva no vārda "Latvija". Pēc gada latam pievienojās arī santīmi.

1940. gadā, kad Latviju okupēja PSRS karaspēks, Latvija tika iekļauta PSRS sastāvā un par oficiālo valūtu kļuva PSRS rublis. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas šo rubli nomaina Latvijas rublis, bet 1993. gadā par Latvijas oficiālo valūtu kļuva lats.

2014. gadā Latvijā notika pēdējā oficiālās valūtas maiņa, latus un santīmus aizstājot eiro un centiem.

Tagad Latvijas valūta ir Eiropas Savienības vienotā valūta eiro un oficiālais norēķinu līdzeklis Latvijā ir eiro.

Interesanti fakti

Pēc Latvijas Republikas nodibināšanas lata un santīma nosaukuma izvēle bija sabiedrības un valstsvīru diskusiju objekts. Priekšlikumos par nosaukumu lielākajai un mazākajai naudas vienībai bija tādi apzīmējumi kā "ozols" – "zīle", "līga" – "daila", "saule" – "austra", "velta" – "imanta", "pūķis" – "rūķis" un citi. Tika arī rosināts nosaukt jauno naudas vienību līdzīgi Francijas naudas apzīmējumiem – par franku un santīmu.

Ministru kabinets izdarīja izvēli par labu latam.

Avots: pēc K. Ducmane, E. Vēciņš. "Nauda Latvijā".

Naudas vēsturiskais ceļš Latvijā

4. apakštēma

Kā naudu "ražo" bankomāts?

Skaidrā nauda

Par skaidro naudu sauc monētas un banknotes.

Par monētu dzimteni uzskata Ķīnu, kur pirmās monētas parādījās jau pirms vairāk nekā 3000 gadiem.

Monētas nosaukuma izcelsme saistīta ar romiešu dievietes Jūnonas Monētas vārdu. Senajā Romā monētas kala šīs dievietes tempļī.

Pirmās monētas tika kaltas ar rokām, bet, augot monētu skaitam, šo procesu centās mehanizēt. Mūsdienās šis process ir pilnībā automatizēts.

Papīra naudas zīmju pirmsākumi meklējami Ķīnā 650. gadā, bet nozīmīgākais posms ir saistāms ar notikumiem Francijā 18. gs., kad azartiskais skotu ekonomists un vēlākais Francijas finanšu galvenais kontrolieris un centrālās bankas idejas autors Džons Lo (*John Law*) kādā ruletes spēlē zaudēja un izrakstīja 18 parāda "orderus" (parādzīmes) par lielu naudas summu. Papīra parādzīmju vērtību viņš garantēja ar savu lielo īpašumu. Šī atziņa viņam kalpoja, lai dotos pie karaļa Luija XIV un nolūkā glābt Franciju no draudošā bankrota aicinātu izlaist papīra naudas zīmes, garantējot to apmaiņu pret zeltu

un iespēju šīs papīra naudas zīmes izmantot darījumos ar valsts iestādēm un nodokļu maksājumiem.

Papīra naudas zīmi mūsdienās sauc par banknoti. Banknotes izgatavo no īpaša materiāla, un tajās iestrādā dažādus pretviltošanas elementus. Bankomāts ir automātiska ierīce, kas dod iespēju kredītiestādes klientiem, lietojot maksājumu kartes, saņemt skaidro naudu (arī ārpus bankas).

Ja tu lieto bankomātu, jāatceras un jāievēro daži noteikumi.

- Glabā savu maksājumu karti drošā vietā!
- Nedod savu maksājumu karti citiem!
- Neaizmirsti izņemt maksājumu karti no bankomāta!
- Ziņo bankai nekavējoties, ja maksājumu karte nozaudēta vai nozagta!
- Iegaumē savas maksājumu kartes PIN kodu, nevienam to nestāsti un nepieraksti!
- Ja PIN kodu ir grūti iegaumēt, to var nomainīt pret "saviem" 4 cipariem savas bankas bankomātā.

KOPSAVILKUMS

- Nauda ir īpaša prece, ko cilvēki pieņem apmaiņā pret precēm un pakalpojumiem.
- Nauda tev palīdz apmierināt tavas vēlmes un vajadzības.
- Latvijā kā naudu izmantojam eiro monētas un eiro banknotes.
- Samaksāt par precēm un pakalpojumiem varam arī ar maksājumu karti.
- Nauda nodrošina efektīvāku prečmaiņu.

Rezultātā cilvēki saražo un patērē vairāk, jo kļūst iespējams ātrāk un efektīvāk apmainīties ar daudzveidīgākām precēm un pakalpojumiem.

